

SZEMLÉ

Megjelenés előtt az ONOMASTICON TURCICUM az első török személynévtár, Rásonyi László gyűjteménye

Az V. Magyar Névtudományi Konferencián tartott plenáris előadásomban arról számoltam be, hogy RÁSONYI LÁSZLÓ cédulákon lévő török személynévgyűjteményét adatbázis-kezelő program segítségével rögzíttem, majd az egész névanyagot szövegszerkesztővel végleges formára hozva elkészíttem a kiadható szövegváltozatot (camera-ready kópiát), s ezzel egyidejűleg megteremttem egy török elektronikus tulajdonnévi adatbázis alapját is.¹ Az azóta eltelt évek alatt beírtam az adatbázisba a teljes RÁSONYI-hagyatékot, valamint újabb forrásokból török személy-, hely- és népnevek további tízezreit. A RÁSONYI-hagyaték személynévi részének kiadásra való előkészítése ma már a vége felé tart. A Névtani Értesítő tisztelt olvasóinak szeretném röviden bemutatni a megjelenés előtt álló török személynévtár (Onomasticon Turcicum) keletkezésének körülményeit, a névanyag jellemzőit és a közzététel módját.²

Igaz, hogy a török onomasztikon létrehozásának az ötlete már jóval RÁSONYI előtt felmerült³, mégis RÁSONYI LÁSZLÓ volt az első, aki az ötletet magáévá tette, a megvalósításhoz is hozzálátott és csupán sorsának kedvezőtlen alakulása akadályozta meg abban, hogy a nagy álom még életében megvalósuljon.

Az előzmények egészen 1932-ig nyúlnak vissza, amikor is a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot írt ki a török személy-, nép- és néprésznevek onomasztikonjának megírására. A kitűzött 1000 pengős Feridun-díjat RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ nyerte el a török személynévek, népnevek és néprésznevek tervezete, mutatvánnyal című munkájával.

A kiváló turkológus, RÁSONYI LÁSZLÓ (1899–1984) 1917 és 1921 között végezte egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen. Bizonyára nem véletlenül fordult érdeklődése a török nevek felé, hiszen tanárai között ott találjuk a magyar nyelvész GOMBOCZ ZOLTÁNT (1877–1935) és a turkológus NÉMETH GYULÁT (1890–1976). Feltehetően professzorai ihletésére kezdte kutatni a magyarországi török (főleg kun) személy- és hely

¹ Minderről részletesebben: BASKI IMRE: A számítógépes tulajdonnévi adatbázisok tervezéséhez (Egy épülő török adatbázis kezdeti tanulságai). In: *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai* (Miskolc, 1995. augusztus. 28–30). I–II. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz. Budapest–Miskolc. 1997. 499–512. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. sz.

² Rásonyi László névgyűjteményét és közzétételére vonatkozó terveimet több alkalommal részletesen ismerttettem: *Onomasticon Turcicum*. Mutatvány Rásonyi László török személynév-gyűjteményéből: *Magyar Múlt* XX. Sidney. 1993. 1–2. sz. 53–70; [Azonos címmel:] *Keletkutatás* 1993. Ősz. 12–32; *ONOMASTICON TURCICUM*. (L. Rásonyi's Collection of Turkic Personal Names and the Method of its Publication). In: *Historical and Linguistic Interaction between Inner-Asia and Europe. Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC). Szeged, Hungary: June 16–21, 1996*. Ed. by ÁRPÁD BERTA. Szeged. 1997. 31–42.

³ A nagy orosz turkológus A. N. SAMOJLOVIČ (1880–1938) már 1911-ben felhívta a figyelmet egy széleskörű török névanyag összegyűjtésének a fontosságára. Vö.: A. N. SAMOJLOVIČ, K voprosu o narečenii imen u tureckih plemen: *Ævija Starina* XX. No. II. 1911. 299.

neveket. Doktori értekezését a magyar oklevelekben előforduló kun eredetű személynevekről írta (1921).¹

Berlini ösztöndíjas éve alatt (1924/25) W. BANG és F. W. K. MÜLLER előadásait hallgatta, valamint török tulajdonnév-gyűjteményét gazdagította. Helsinkibe már kifejezetten azért kért és kapott ösztöndíjat 1929-ben, hogy az ottani könyvtárak török vonatkozású gazdag orosz anyagát tanulmányozhassa és török (főleg kazak) nevek további ezreit írja ki cédulákra.

Így tehát az Akadémia fentebb megnevezett pályázati felhívásának megjelenésekor (1932) RÁSONYI LÁSZLÓ már jelentős névgyűjteménnyel és szépszámu témába vágó publikációval², ill. jelentős névkutatói múlttal büszkélkedhetett. RÁSONYI LÁSZLÓ pályázatát a rangos akadémiai bizottság igen magasra értékelte és a következő határozatot hozta: „...javasoljuk, hogy a tek. Akadémia a munkát jutalmazza és adjon megbízást a szerzőnek, hogy munkájának befejezett kéziratát minél előbb bocsássa rendelkezésére az Akadémiának.”³

A feltehetőleg már akkor is több tízezres nagyságrendű gyűjtemény az elkövetkező évek alatt tovább gyarapodott, mígnem elérte mai gazdagságát: közel 50 000 személynevet (beleértve a névváltozatokat is) őriznek a 10x7 cm nagyságú cédulák. A névgyűjtemény alapján összeállított és 1986-ban megjelentetett előzetes index kb. 20 000 címszót, ill. névváltozatot tartalmaz.⁴

Az Onomasticont – e névgyűjtemény felhasználásával – nyugalomba vonulása után szerette volna megírni, de látásának súlyos romlása, majd betűlátásának teljes elvesztése miatt tervének megvalósítása végleg lehetetlenné vált számára. Az 1970-es évek elejétől cikkeit már csak felesége közreműködésével tudta megírni. Török személynév-gyűjteményének a kiegészítésében és feldolgozásában akkoriban Mándoky-Kongur István volt segítségére. Az 1976-os esztendőől 1984 májusáig – életének szinte utolsó napjaiig – e sorok írójának a közreműködésével folytatódhattak az Onomasticon munkálatai. Különös szerencsémnek tartom, hogy – magyar névtani stúdiumaim folytatásaként – hosszú éveken keresztül Rásonyi László mellett dolgozhattam, s lehetőségem nyílt a török onomasztika és névfejtés alapfogásainak az elsajátítására. A közös munkával eltöltött hosszú időszak alatt alaposan megismerhettem az Onomasticon Turcicum anyagát, s RÁSONYI professzor elképzeléseit a feldolgozást és a közzétételt illetően. Mesterem végakaratóival és saját lelkiismeretemmel összhangban az én feladatommá vált a gyűjtemény kiadásra való előkészítése, a hiányosságok lehetőség szerinti pótlása és a bevezető tanulmány megírása.⁵ E törekvésem megvalósításához a Magyar Tudományos

¹ Adalékok török tulajdonneveinkhez: *Nyelvtudományi Közlemények* 46. (1923) 124–135.

² Török eredetű magyar tulajdonnevek: *Kőrösi Csoma Archivum* I. (1921) 157–161; Adalékok Török Tulajdonneveinkhez: *Nyelvtudományi Közlemények* 46. (1923) 124–138; *Borcsol és Csertán*: Magyar Nyelv 22. (1926) 132–133; *Kulán és Szoltán*: Magyar Nyelv 23 (1926) 348; Török eredetű helynevek: *Nyelvtudományi Közlemények* 44. (1927) 464–469; A honfoglaló magyarsággal kapcsolatos török tulajdonnevekhez: Magyar Nyelv 28. (1932) 100–105 etc.

³ *Akadémiai Értesítő* 42. (1932) 142–145.

⁴ *A Preliminary Index to Rásonyi's Onomasticon Turcicum* by IMRE BASKI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1986. 159 (DEBTER 6).

⁵ Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy Rásonyi László professzor, az Onomasticon befejezését és majdani megjelentetését biztosítandó, 1983 őszén társszerzői szerződést kötött velem.

Akadémia a kezdetektől hatékony támogatást nyújt, lehetővé téve számomra, hogy munkaidőm nagyobbik felét a névgyűjtemény feldolgozására fordítsam.⁶

Az Onomasticon Turcicum szerkezetét és az adatközlés módját alapjaiban RÁSONYI LÁSZLÓ gondolta ki. Bizonyos részfeladatokat közös munkánk során oldottunk meg. A hagyományos módon – írógéppel – történő kéziratkészítést épphogy elkezdtük, kb. 5-600 névcikk készült el a 18 000-ből, amikor RÁSONYI LÁSZLÓ elhunyt. A számítógéppel történő adatrögzítés, szerkesztés, az etimológiák kidolgozása, az etimológiai és onomatológiai utaló rendszer kialakítása, valamint az ehhez szükséges számítástechnikai háttér megteremtése az én sokéves önálló munkám eredménye, amelynek során a már korábban készült névcikkeket is újra kellett szerkesztenem.

Az előzmények ismertetése után bemutatom magát a névgyűjteményt, az Onomasticon „nyersanyagát”. A hosszú évtizedekre elhúzódó anyaggyűjtés miatt a cédu-laanyag nem egységes sem formai, sem pedig tartalmi tekintetben. Az anyaggyűjtés esetleges, véletlenszerű, forrás- és alkalomfüggő jellegéből jelentős aránytalanságok keletkeztek. Míg például oszmán-török név csupán 1260 található a gyűjteményben, addig kazak névből éppen tízszer annyi, 12 740 került bele.

RÁSONYI LÁSZLÓ félezernél is több s meglehetősen eltérő jellegű forrásból merített. Ezek között vannak elsődleges arab forráskiadások, de ugyanakkor egyszerű újságcikkek is. A hiányos adatok miatt sok esetben lehetetlen a név viselőjének, nyelvi/etnikai hovatartozásának a pontos meghatározása. Egy adott név előfordulási idejének akár a hozzávetőleges meghatározása is sokszor hosszas kutatást igényelt. A hiányos cédulák kiegészítése, a hibás adatok javítása egyes esetekben elkerülhetetlen volt, ám az egész gyűjteményt tekintve ez lehetetlennek bizonyult, mert miatta az Onomasticon Turcicum megjelenése további éveket késelt volna.

A névgyűjtemény minden egyes céduláján szerepel egy vagy több személy neve és a forrásrövidítés. Sok esetben hiányzik azonban az előfordulás dátuma, a név viselőjének az etnikai vagy nyelvi hovatartozása, illetve tisztsége. A gyűjteményben döntő mértékben eredeti török vagy a törökben már régen meghonosodott idegen eredetű nevek szerepelnek. RÁSONYI LÁSZLÓ előnyben részesítette a történeti forrásokban szereplő neveket. Arra is törekedett, hogy a gyűjteményben lehetőleg minden török nép névanyaga képviselve legyen. Így a gyűjteményben közel 40 régi és mai török nyelvből (nyelvjárásból) találhatunk neveket. RÁSONYI professzorral az egyes neveket etimológiai alapon címszavak alá, névcikkekre rendeztük. A másodlagosnak ítélt névalakok (névvariánsok) az elsődleges alakváltozatok névcikkeiben találhatóak. Megtalálásukat utalócímszavak segítik (l. a mutatványt).

A névcikkeken belül az egyes neveket ábécérendben közöljük, tekintve, hogy azok számítanak az onomasztikon legfontosabb alapegységének, s csak így biztosítható gyors megtalálásuk a sokszor nevek tucatjait tartalmazó névcikken belül. Az azonos alakú neveket a következők szerint rendezzük: 1. elsőként közöljük a történeti források adatait időrendben (ez főleg az ó- és közép-török adatokat jelenti), 2. az újabb források neveit nyelvi/etnikai rokonsági csoportok (oguz, kipcsak stb.) szerint csoportosítjuk, a csoportokon belül a nevek időrendben követik egymást. Így érhetjük el azt, hogy a homonimák közül mindig a legrégebbiek kerüljenek előre.

⁶ 1983-tól 1988-ig MTA Orientalisztikai Kutatócsoport (vezetője: Tökei Ferenc akadémikus), 1993-tól máig MTA Altajisztikai Tanszéki Kutatócsoport (vezetője Kara György professzor, az Akadémia levelező tagja).

Az egyes konkrét nevekhez (személyekhez) tartozó adatok közlése pedig az alábbi sorrendben történik: 1. **népi/nyelvi rövidítés**, amely a személy vagy a forrás származására utal; 2. **év/évszázad**, amelyben a név viselője élt, vagy amelyben a forrás keletkezett; 3. **név**, amelyet a forrásadatból absztraháltunk, v. rekonstruáltunk; 4. szögletes zárójelben a **forrás(hű)-adat**, amely betűhíven mutatja be a forrásban talált arab, cirill, görög, latin betűs névalakot; 5. a **denotatum**, a név viselőjének a közelebbi (v. pontosabb) meghatározása, ha lehetséges; itt mindig jelezzük, ha a nevet nő viselte (fem.), vagy a név a folklórban használatos (folkl.); 6. kerek zárójelben a **forrásrövidítés** (l. a mutatványt).

Az összetett neveket kötőjellel tagoljuk. Az antropolexémákat (másodlagos komponenseket), amelyek a szóban forgó névnek nem szerves részei, szintén kötőjellel választjuk el az alpnévtől, azonban az ilyen típusú összetételeket az alpnév szócikkében közöljük, mivel ezek a másodlagos elemek csak a név viselőjének a nemére (pl. *-bay* 'úr', *bek* 'fejedelem, úr', *-gül* 'virág, rózsá', *-matun* 'úrnő, asszony', *-bi@e* 'uralkodónő, asszony'), életkorára (*-apa* 'báty', *-oplu* 'fi, fia', *-ul* 'fiú', *-ulu* 'fia'), vagy rangjára (*-mulla* 'pap', *-man/-qan* 'kán', *-sultan* 'szultán', *-tegin* 'herceg') utalnak. E másodlagos névelemeket és alakváltozataikat, beleértve a méltóságneveket is, külön fejezetben (listában) közöljük és csak ott adjuk meg jelentésüket. A nevekben gyakran előforduló képzők felsorolását és funkciójuk meghatározását pedig a képzők listája tartalmazza.

A címszóhoz tartozó utolsó nevet követő ✦ jel után megadja a címszó jelentését vagy lehetséges értelmezését és az ennek megfelelő szótári adatokat. Összetett neveknel legtöbbször csak utalunk – a ⇒ szimbólummal – az összetevőkre (komponensekre), hogy elkerüljük a jelentések és a szótári adatok ismétlődését. Ilyen esetekben az összetett név értelmezését az összetevőknél megadott jelentésekből következtethetjük ki. A szócikk végén a „See also” kifejezést követően soroljuk fel a névszinonimákat, valamint azokat a címszavakat, amelyekben az aktuális címszó második komponensként szerepel. Így azt is láthatja az érdeklődő, hogy az egyes nevek mely összetételekben fordulnak még elő.

Az *Onomasticon Turcicum* angol nyelven jelenik meg, kb. 700 oldal terjedelemben. A könyv főbb fejezetcímeit az első melléklet tartalmazza. A névtár elé írt bevezető tanulmányból az olvasó átfogó, és a könyv használatát megkönnyítő ismereteket szerezhet a felhasznált forrásokról, tudománytörténeti kérdésekről, török névadási szokásokról és a török személynevek típusairól. A bevezető megírásakor RÁSONYI LÁSZLÓ névtani tanulmányait vettem alapul, de mindenütt igyekeztem támaszkodni a török névtudomány újabb kutatási eredményeire is. A kötet közel 50 000 török személynevet tartalmaz a mellékletben látható formában. Csaknem 5000-re tehető a különböző névváltozatok száma, amelyek utalócímszóként megtalálhatók a címszavak között.

A török nevek többnyire nehezen elérhető források tucatjaiban szétszórta találhatók, ezért nagyobb volumenű kutatásba alig vonhatók be. Egészen mostanáig nincs egyetlen olyan könyv sem, amely a török személyneveknek ilyen – közel 40 régi és mai néptől származó – gazdag változatosságát tenné hozzáférhetővé. Remélem, hogy az *Onomasticon Turcicum* fontos kézikönyve lesz a művelt olvasók széles táborának, diákoknak, kutatóknak, és mindazoknak, akik a török kultúra különféle aspektusaival foglalkoznak.